

Синтаксичні особливості середньополіської говірки у творах Миколи Закусила та Олександра Кулеша

Яворський Андрій Юрійович, аспірант
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Яскраві представники так званої «древлянської» літератури, прозаїки Микола Закусило та Олександр Кулеш у своїх творах відобразили специфіку архаїчної середньополіської говірки північної Житомирщини. Їхні художні тексти достатньо повно інформують практично про всі релевантні риси місцевого мовлення, найбільш детально – про специфіку фонетичної системи та словозміни, а також лексики. Менш послідовно обидва автори передають особливості синтаксичного рівня, проте найбільш показові синтаксичні явища середньополіської говірки дають можливість вповні відчутти колорит поліського мовлення.

На рівні словосполучення М. Закусило активно використовує фонетичні варіанти загальноживаних прийменників із наслідками регулярних звукових процесів, скажімо, рефлексії в ненаголошеному новозакритому складі давнього **o > [o]*: *од похльобки* [2, с. 40], *од капусти* [2, с. 52], *од хрещення* [2, с. 148], *од ленощів* [1, с. 403], *окром усього* [1, с. 477]; але **o > [y]* у прийменнику **подъ*: *пуд ними* [2, с. 87], *пуд хрестом* [2, с. 148], *пуд образами*, *пуд покровом* [1, с. 373], *пуд козирок* [1, с. 377], *пуд очима* [1, с. 466], *з-пуд низу* [1, с. 481], лише один раз – в **отъ*: *вуд смерті* [1, с. 439]. Голосний [o], на відміну від літературної мови, закономірно збережений у прийменнику *посля*, *опосля*, де у складі, наступному після складу з **o*, не було редукованого: *посля війни* [1, с. 382], *опосля війни* [1, с. 389]. У прийменнику **межь* у ненаголошеному новозакритому складі відзначено явище рефлексії **e > [e]*: *виухла меж коминами* [1, с. 480]; варіант *межі*, пор.: *межі окон* [1, с. 373], ілюструє збереження давнього **i*. Серед інших специфічних рис на рівні

словосполучення у текстах М. Закусила простежено використання давнього прийменника *кь: *ходити к ньому* [2, с. 40], *Василь к ньому* [1, с. 481], *буде не к хуччому* [2, с. 150], *укликаючи к себе* [2, с. 154], *к радості закликав* [1, с. 373]; прийменника *за* при вказуванні на конкретну особу, предмет або абстрактне поняття, що виступають об'єктом розмови, думки: *мовчите за село* [1, с. 482]; відмінні від звичних у літературній мові норми керування: *штири з половиною кубов* [1, с. 438].

У творах Олександра Кулеша зауважено більше специфічних ознак у прийменникових словосполученнях, зокрема вживання прийменника *повз* із орудним відмінком: *процокала повз їмі* [3, с. 42]; прийменника *з-за* на означення причини дії: *не буду з-за принципу* [4, с. 12]; прийменника *кроз* на означення простору, по якому відбувається дія: *йшла кроз мост* [3, с. 16]; прийменника *по* для вказівки на підставу якоїсь дії: *по цьому поводі прикупів* [4, с. 60]; прийменника *за* для вказування на конкретний предмет, що виступає об'єктом розмови, думки: *згадалі б за штани* [4, с. 60]. Звичайно, як і М. Закусило, О. Кулеш активно використав фонетичні варіанти загальноновживаних прийменників із типовими фонетичними явищами, як-от: *замєст совєцкогo* [4, с. 34], *под вим'ям* [3, с. 40], *од його* [3, с. 41], *'д гною* [3, с. 39], *бєз штанов* [4, с. 60], *послє чoгo* [3, с. 39], *мєж ногами* [4, с. 69], *пєрєд тим* [4, с. 60].

На рівні простого речення М. Закусило фіксує вказівні частки *o* «ось», *єтo* «це», *гєннo*, *уно*, *уночки* «он»: *О як воно було* [1, с. 375], *А єтo все я проводив агітацію* [1, с. 515], *Гєннo тамєчки й забуксував* [1, с. 477], *Ти уно пустки одкинь* [1, с. 402], *А уно Поля жила* [1, с. 419], *Уночки в той ямі ви купалися* [1, с. 477], *Уночки плoдєццa, здoрoвєцькa oднa!* [2, с. 71]; підсилювальну частку *хoтє б*: *А твоюй щє молоди, хoтє б нє рoбив тaк мoцнo* [1, с. 401]; вказівну і підсилювальну частку *oсьo*: *Я осьo думaю пoєхaт дo нєї...* [1, с. 380], *Осьo тoбє!* [2, с. 126], *Осьo я...* [2, с. 50]; питальну і підсилювальну частку *дaк*: *Дaк ти дрyг минє чи нє?* [1, с. 423], *Дaк Фєнїнa мaти, Гилєркa, знущaння нє видєржaлa* [2, с. 34], *Дaк вoн бєгoм пo хaтaх* [2, с. 34], *Дaк*

Овдюшка минє кусочок вазона і гориною прив'язала [2, с. 111], *Дак прибий же ти себе молотом душі* [2, с. 149]; стверджувальну і підсилювальну частку *да*: *Да-а, сметана була...* [1, с. 421], *Да на кого ти нас покида-а-єш?* [2, с. 36]; заперечну частку *не*: *Думаю, сидить баба, щось шепоче, аж не, коло є коржіки печені на газеті лежать* [2, с. 9], *Не, прости Господи, все одно: я, я!* [2, с. 111], *Не, не, спробуйте, ай-бо* [2, с. 114]; питальну частку *ге*: *Буде мороз, ге?* [2, с. 111], *Девок не одну мали, ге?* [1, с. 380]; фонетичні варіанти обмежувально-видільної частки *тільки* – *тольки, туольки, токо, токи, туко*: *Тольки я не встеріг* [1, с. 374], *Туольки людей змениуєцца* [1, с. 441], *Баба Олена одмовилась, сказала: токо не в селе, токи на курганах* [1, с. 419], *Туко гудєли й гудєли* [1, с. 429]; вигук *го*, вживаний для привернення уваги співрозмовника: *Степане, го', ти живий?* [2, с. 66], *Лексей, го' Лексей!* [1, с. 376], *Го, мамо!* [2, с. 30]. У простих реченнях у значенні частки виявлено *коб* «хоч би»: *Коб здоровля було* [2, с. 10], *Коб я тих жаб сама поковтала* [2, с. 35], *Коб узяв та вукна позапинав* [1, с. 496]. У простих та складносурядних реченнях у текстах М. Закусила відзначено вживання єднального сполучника *да*: *По свету розповзуцца, ек жуки да вусень* [1, с. 441], *А я купляю да купляю* [1, с. 422], *Седю вже да зиру в шибу да кажу всьому свету* [1, с. 515], *Простірнула сорочку на чорний день, да хусточки одклала, да муки заготувала* [1, с. 416], протиставних сполучників *да, но*: *Ревла в хлеве да никто й не чув* [1, с. 508], *Гроші в іє були, но грошей... не знайшли* [1, с. 508], *Здохнеш собакою... но не посею* [1, с. 481], *В куперативников все є но дороге* [1, с. 5151].

У творах О. Кулеша на рівні простого речення помічено вживання часток *бутто, біто* як відповідників загальноновживаних *ніби, наче*: *хазяїну вона ж якось вкусна біто* [3, с. 42], *вона бутто обіжєна* [4, с. 69]; частки *да* як еквівалента стверджувального речення: – *Що, стрігтіс?* – *Да* [4, с. 67], – *Це ві якусь історію розказат хотєлі, чі шо?* – *Да, да* [4, с. 60]; частки *не* як еквівалента заперечного речення: – *Ві не бачілі, дє сє я штани склав?..* – *Не, здаєц, не бачів* [4, с. 59]; підсилювальної частки *да*: *Да не гарачіс, синку!* [4, с. 11]; – *А шо, нєльго хіба?..* – *Да не, не!* [4, с. 13]; підсилювальної, указівної

частки *се / це*: *А шо се вона в тебе завчора робіла?* [4, с. 29], *А куди се Люда поделася?* [4, с. 32], *Куди це ти вже влез?* [4, с. 9], *Це я колесо змазав* [4, с. 9]; складеного сполучника *да й* як засобу поєднання однорідних членів речення: *Девку вже найшов да й каже батьку* [4, с. 60].

У творах М. Закусила на рівні складнопідрядного речення відмінності супроти літературної мови помічено так само у сполучних засобах. Простежено підрядний умовний сполучник *єслі*: *Єслі не виграє, здаєш* [2, с. 112], сполучні слова-архаїчні прислівники *покуль* «поки», *докуль* «доки», *откуль* «звідки»: *Теля все те бачило, покуль рухнуло* [2, с. 41], *Покуль народиш, то я й вінка зліплю* [1, с. 405], *Вся кров вибіжить у сало, докуль серце нацупає* [2, с. 40], *Вогнисько... кинулося до труби, откуль капала загула, ек смола, кров* [1, с. 479]. Активно представлено варіанти загальноновживаних сполучних засобів із виявами регулярних фонетичних процесів, а у випадку сполучних слів *який, чий* – специфіки поліської займенникової словозміни. Скажімо, підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [а] > [е] в позиції після [й] ілюструє умовний сполучник *єкби*: *Єкби знала, то цицькою вдавила б* [1, с. 429] та ін. Сполучник, сполучне слово *шо*, пор.: *Тобе сумно шо нас так вже мало* [1, с. 516], *Бачу землю й небо шо бринит* [1, с. 515], ілюструє прогресивну асиміляцію за способом творення [шч] > [ш:] з наступним стягненням подовженого приголосного. Сполучне слово в конструкції *Хто зна, скоко вона лежала* [1, с. 508], окрім *о > [о], відображає опускання одиничного приголосного в середині слова. У реченні *І ніхто теперечки не знає, де вон лежить, в якій землі, на яком і чийом полі* [1, с. 460] представлено архаїчні форми місцевого відмінка родових займенників чоловічого роду на -м < *-мь: *на яком, на чийом*, а у випадку словоформи місцевого відмінка займенника жіночого роду *в якій* – закінчення -ой < *-ои, яке маніфестує рефлексію *о > [о] в закритому складі. У конструкції *Оставляю... своє письмена, єкіє писала* [1, с. 518] маніфестовано повну нестягнену форму називного відмінка множини родового займенника із флексією -иє, де [е], мабуть, рефлекс *ě. Типовий для середньополіського ареалу розвиток *ě > [е] ілюструє й закінчення у формі

родового відмінка однини займенника жіночого роду в реченні *Вмерла тьотка Дорогва, в єкоє вона й купила ту хату* [1, с. 508].

Подібно й О. Кулеш у складнопідрядних реченнях відображає специфічні сполучні засоби, зокрема сполучник *коб* у підрядному реченні умови як еквівалент загальноновживаних *якби, коли б*: *Коб це ти або я, то згадали б за штани* [4, с. 60]; сполучник *гейби* у підрядному з'ясувальному реченні як відповідник загальноновживаного *щоб*: *Колодязько теж не міг, гейби не покласти у відро око* [3, с. 13]; також фонетичні варіанти загальноновживаних сполучників: *Вжє луч розуца... але я розувац не буду* [4, с. 11–12]; *За те, шобі жлілі!* [4, с. 27]; *Ото добре, шо ти міне того тіжня віорав* [4, с. 27]; *Можє, дочка відрєсірвала, шоб од манє втекло* [4, с. 28]; *Вона ж не хоче, абі люди зналі, шо вона їх єст, бо єк визнают – то на роботу 'дправлят* [3, с. 39] тощо.

Звичайно, вплив розмовної стихії відображено й у таких синтаксичних конструкціях, де порушено правила сполучуваності слів: *Толькі без сварица* [4, с.29], – *Куди це ти вжє влез?* – *Кого влез?* – *Да не кого, а себє куди влез?* [4, с. 9]; усталений порядок слів: *На сіньому морі є там камень* [3, с. 17] тощо. Проте такі явища характерні для розмовного мовлення загалом і не становлять якоїсь виразної особливості саме овруцької говірки.

Отже, М. Закусило та О. Кулеш, створюючи узагальнений художній образ середньополіської говірки, відобразили найвиразніші риси її синтаксичного рівня, найперше фонетичні варіанти загальноновживаних службових слів, специфічні прийменники, сполучники й частки.

Список використаних джерел:

1. Закусило М. Грамотка скорблячих : роман-жальки / М. Закусило // Вечеря на дванадцять персон: Житомирська прозова школа / Упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К. : Генеза, 1997. – С. 373–518.
2. Закусило М. І. Книга плачів : роман-міф / М. І. Закусило. – К. : Укр. Письменник, 1999. – 159 с.
3. Кулеш О. Колодязько / О. Кулеш. – Житомир : Полісся, 2001. – 72 с.

4. Кулеш О. На хуторі Куріна Сліпота / О. Кулеш. – Житомир : Полісся, 2000. – 70 с.